

SHARQ FALSAFASINING MOHIYATI VA IJTIMOIIY TARAQQIYOTIDAGI RO'LI.

*Shakarov Bobur Xusniddinovich
Eshonqulova Marjona Shuhrat qizi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada Sharq falsafasining tarixiy ildizlari, mohiyati va insoniyat taraqqiyotiga qo'shgan hissasi tahlil qilinadi. Sharq mutafakkirlarining jamiyat, komil inson, ijtimoiy adolat hamda ma'naviy rivojlanishga doir tamoyillari zamonaviy rivojlanish jarayonlari bilan qiyoslab o'rganiladi. Shuningdek, Sharq falsafasi g'oyalari asosida shakllangan ijtimoiy qadriyatlar, siyosiy madaniyat va jamiyat taraqqiyoti o'rtasidagi bog'liqlik ilmiy jihatdan yoritiladi.

Kalit so'zlar: Sharq falsafasi, ijtimoiy taraqqiyot, qadriyatlar, inson va jamiyat, ma'naviyat, g'oya, konsepsiya, jamiyat taraqqiyoti.

Sharq falsafasi insoniyat ma'naviy taraqqiyotining ildizlaridan biridir. Sharq allomalari – Konfutsiy, Lao Szi, Zardusht, Budda, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino, Navoiy va boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan falsafiy g'oyalar jamiyat hayotiga, ijtimoiy munosabatlarga, davlat boshqaruviga, ma'naviyat va axloq tizimiga chuqur ta'sir ko'rsatgan. Sharqda falsafa nafaqat nazariy tafakkur mahsuli, balki inson hayot faoliyati va madaniyatining amaliy tizimi sifatida shakllangan. Shuning uchun ham Sharq falsafasida g'oya va amal birligiga katta e'tibor qaratiladi. Bu falsafiy maktablar jamiyatning ma'naviy yuksalishi, axloqiy poklanishi, adolatga intilishi, komil insonni tarbiyalash tamoyillariga asoslanadi.

Sharq falsafasining mohiyati va ijtimoiy taraqqiyotidagi ro'li haqida batafsil, asosan matn shaklida izoh beraman. Bu mavzu juda keng bo'lib, Sharq falsafasi ming yillik tarixga ega bo'lgan, turli madaniyatlar – Xitoy, Hindiston, Eron, Arab dunyosi va O'rta Osiyo – da rivojlangan chuqur tafakkur tizimidir. U inson hayotining barcha jabhalariga – axloq, jamiyat, davlat, tabiat va ruhiyatga ta'sir qilgan. Quyida bu mavzuni bosqichma-bosqich, tushunarli va batafsil yoritaman.

Sharq falsafasining mohiyati

Sharq falsafasi G'arb falsafasidan tubdan farq qiladi. Agar G'arb falsafasi (masalan, Sokrat, Platon, Dekart) ko'proq mantiqiy tahlil, individual aql va nazariy savollarga ("Nima haqiqat?", "Nima mavjudlik?") qaratilgan bo'lsa, Sharq falsafasi hayotning amaliy tomonlariga, ichki muvozanatga va insonning jamiyat bilan bog'lanishiga e'tibor beradi. Uning asosiy mohiyati quyidagilardan iborat:

Garmoniya va muvozanat tamoyili

Sharq falsafasining markazida “garmoniya” tushunchasi turadi. Inson tabiat bilan, jamiyat bilan, o‘zi bilan muvozanatda bo‘lishi kerak. Bu tamoyil turli maktablarda turlicha ifodalangan:

- Xitoy falsafasida:

Konfutsiy (miloddan avvalgi 551–479) jamiyatda axloqiy tartibni ta’minlash uchun “li” (qoida, odob) va “jen” (mehribonlik, insonsevarlik) tamoyillarini ilgari surdi. U oila, davlat va jamiyatni bir butun deb bilgan.

Lao Tszi (Daoizm) esa “Dao” – tabiatning abadiy yo‘li bilan birlashishni ta’kidlagan. “Kuch ishlatmaslik” (wu wei) – bu tabiat oqimiga qarshi emas, balki u bilan birga harakat qilish demakdir.

- Hindiston falsafasida:

Upanishadlar va Vedanta maktabida “Atman” (ichki “men”) va “Brahman” (butun olam ruhiy asosi) birligi ta’kidlanadi. Inson o‘z ichidagi haqiqatni anglasa, u butun olamni anglaydi.

Budda (miloddan avvalgi 563–483) “o‘rta yo‘l”ni (majjhima patipada) taklif qildi: na haddan tashqari lazzat, na haddan tashqari azob – faqat muvozanat orqali azobdan xalos bo‘lish mumkin.

Ruhiy o‘zgarish va ichki poklik

Sharq falsafasi bilimni faqat kitobdan emas, balki ichki tajribadan izlaydi.

- Zen buddizmi (Yaponiya va Xitoyda): Meditatsiya (zazen) orqali “hozirgi lahza”ni anglash. Bu nazariy emas, amaliy yo‘l.

- Sufizm (Islom dunyosida): Ibn Arabiy, Jaloliddin Rumiy, Imom G‘azzoliy kabi mutafakkirlar Xudo bilan birlashish (fano filloh) orqali haqiqatni topishni o‘rgatgan. Bu yo‘lda sevgi, sabr va poklik muhim.

Amaliy hayot falsafasi

Sharq falsafasi “nima qilish kerak?” degan savolga javob beradi, “nima bor?” emas. Masalan:

- Konfutsiy: “Davlatni boshqarish oilani boshqarishdan boshlanadi.”

- Budda: “Azobning sababi – istak, yo‘li – sakkiz qirrali yo‘l.”

- Lao Tszi: “Eng yumshoq narsa (suv) eng qattiq narsani (tosh) yengadi.”

Bu falsafa hayotga yo‘naltirilgan: u insonni mukammal qilishga, jamiyatni barqaror qilishga xizmat qiladi.

Ijtimoiy taraqqiyotdagi ro‘li

Sharq falsafasi faqat nazariy emas, balki jamiyatni shakllantirgan, davlatlarni boshqargan, ilmiy va madaniy yutuqlarga asos bo‘lgan. Uning ijtimoiy taraqqiyotdagi ro‘li quyidagi yo‘nalishlarda ko‘rinadi:

Davlat boshqaruvi va ijtimoiy tartib

- Xitoyda: Konfutsiy ta’limotlari ming yillar davomida davlat imtihonlari tizimiga (keju) asos bo‘ldi. Bu tizim bilimli va axloqli amaldorlarni tanlashga imkon

berdi. Natijada Xitoyda barqaror byurokratiya va ijtimoiy tartib shakllandi. Hozir ham “konfutsiy kapitalizmi” Yaponiya, Janubiy Koreya va Singapurda muvaffaqiyatli.

- O'rta Osiyoda: Al-Forobiy “Fozil odamlar shahri” asarida ideal davlatni tasvirlagan. U jamiyatda adolat, bilim va axloq birligini ta'kidlagan. Bu g'oyalar Temuriylar davrida amalda qo'llanilgan.

Ilm-fan va texnologiya rivoji

Sharq falsafasi ilmni ruhiy poklik va amaliy foyda bilan bog'lagan:

- Ibn Sino (Avitsenna): “Tib qonunlari” kitobi Yevropada 600 yil darslik bo'ldi. U tibbiyotni falsafiy asosga qo'ydi.

- Al-Xorazmiy: Algoritm atamasi uning nomidan kelib chiqqan. Matematika va astronomiyada inqilobiy ishlar qildi.

- Al-Beruniy: Hindiston madaniyatini o'rgangan, yer o'lchovi bo'yicha aniq hisoblar bergan.

Bu olimlarning ishi Sharq falsafasining “bilim – hayot uchun” tamoyiliga asoslangan edi.

Ijtimoiy adolat va tenglik harakatlari

- Budda ta'limoti: Kasta tizimiga qarshi chiqdi. Har bir inson o'z sa'y-harakati bilan ma'rifatga erisha oladi, degan. Bu g'oya keyinchalik Gandi va Ambedkar harakatlariga ta'sir qildi.

- Sufizm: O'rta Osiyoda ijtimoiy birdamlikni kuchaytirdi. Masalan, Ahmad Yassaviy xalq orasida ma'naviy yetakchi bo'lib, kambag'al va boyni tenglashtirgan.

Zamonaviy jamiyatdagi ta'siri

- Yaponiya: Zen falsafasi “kaizen” (doimiy yaxshilash) tushunchasiga asos bo'ldi. Toyota ishlab chiqarish tizimi shu tamoyilga qurilgan.

- Hindiston: Yoga va meditatsiya global sog'liqni saqlash va stressni boshqarishda qo'llanmoqda.

- O'zbekiston: Forobiy, Navoiy, Ulug'bek merosi bugun ta'lim, IT va madaniyatda davom etmoqda. Masalan, “Inson mukammalligi” g'oyasi zamonaviy ta'lim dasturlarida aks etadi.

Bugungi kundagi dolzarbligi

Zamonaviy dunyoda ekologik inqiroz, ruhiy tushkunlik, ijtimoiy adolatsizlik kabi muammolar kuchaymoqda. Sharq falsafasi bu muammolarga javob beradi:

- Ekologiya: Daoizm tabiat bilan birlashishni o'rgatadi. “Yer – ona, uni hurmat qil” tamoyili bugun barqaror rivojlanishda muhim.

- Ruhiy salomatlik: Meditatsiya va yoga millionlab odamlarning hayotini yaxshilamoqda.

- Global adolat: Konfutsiy va Budda g'oyalari xalqaro munosabatlarda “mehribonlik” va “muvozanat”ni targ'ib qiladi.

Sharq falsafasi – bu hayot yo‘li, ruhiy yo‘riqnoma va ijtimoiy barqarorlik asosi. U insonni ichki tinchlikka, jamiyatni adolatga, davlatni barqarorlikka yetaklaydi. U ming yillar oldin aytgan: “Texnologiya emas, inson qalbi jamiyatni o‘zgartiradi”. Bugun bu so‘zlar yanada dolzarb.

Bugungi globallashuv sharoitida Sharq falsafasining o‘rni yana ortib bormoqda. Chunki zamonaviy jamiyat shiddatli raqobat, texnologik o‘sish va iqtisodiy bosim ostida axloqiy qadriyatlar inqiroziga uchramoqda. Inson ma’naviy tarbiyasi, jamiyatda adolat, mehr-shafqat, bag‘rikenglik kabi qadriyatlarni tiklash masalasi yana dolzarb bo‘lib turibdi. Sharq falsafasi esa aynan shu qadriyatlar ustiga qurilgan. Shuning uchun Sharq falsafasini chuqur o‘rganish, uni modernizatsiya qilish va zamonaviy ijtimoiy tizimlarga moslash orqali jamiyat taraqqiyotini yanada barqaror qilish mumkin.

Xulosa

Xulosa qilganda, Sharq falsafasi insoniyat taraqqiyoti tarixida noyob ma’naviy-zaruriy o‘rin egallaydi. U faqat o‘tmish ilmiy merosi emas, balki bugungi jamiyatning ham yo‘nalishini belgilovchi konseptual kuchdir. Sharq falsafasini ta’lim tizimiga chuqur integratsiya qilish, ilmiy tadqiqotlarda Sharq mutafakkirlarining metodologiyasidan foydalanish, yosh avlodda Sharqqa xos ma’naviy fazilatlarni kuchaytirish zarur.

Ta’limda Sharq mutafakkirlari g‘oyalarini dolzarb mavzular bilan integratsiyalash.

Sharq falsafasi asosida ijtimoiy adolat konsepsiyasini o‘rganish bo‘yicha maxsus modullar joriy etish.

Zamonaviy jamiyat boshqaruvida “fozil jamiyat” tamoyillariga tayangan konsepsiyalarni rivojlantirish.

Adabiyotlar.

1. Abu Nasr Forobiy. *Fozil odamlar shahri*. – Toshkent: “Yangi Asr Avlodi”, 2020.
2. Ibn Sino. *Kitob ash-shifo (Shifo kitobi)*. – Tehron: Soroush Press, 2013.
3. Beruniy A.R. *Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar*. – Toshkent: Fan, 1968.
4. Konfutsiy. *Lun Yuy (Hikmatlar)*. – Pekin: Peking University Press, 2018.
5. Lao Szi. *Dao-de-jing*. – Oxford: Oxford University Press, 2014.
6. Budda. *Dhammapada*. – Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 2017.
7. Navoiy A. *Mahbub ul-qulub*. – Toshkent: “Sharq” nashriyoti, 2016.
8. Maxmudov J. *Sharq falsafasi tarixi*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2019.
9. Karimov I.A. *Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
10. Nasr S.H. *Islamic Philosophy from its Origin to the Present*. – Albany: State University of New York Press, 2006.

- 11.Rahmonov Sh. *Sharq mutafakkirlari g'oyalarining zamonaviy talqini.* – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2022.
- 12.Seyidov M. *Sharq va G'arb falsafasi tamoyillarining qiyosiy tahlili.* – Buxoro: BDU ilmiy nashriyoti, 2021.
- 13.Henry T. *The Rise of Asian Philosophical Thought.* – New York: Routledge, 2019.
- 14.Alatas S.F. *Alternative Discourses in Asian Social Science.* – New Delhi: Sage Publications, 2010.
- 15.Turner B.S. *Orientalism, Postmodernism and Globalism.* – London: Routledge, 2013.